

A. GAIDYS

(Vilnius)

A. MACEINOS FILOSOFINIŲ PAŽIŪRŲ SOCIALINĖS PRIELAIIDOS IR IDĖJINĖS IŠTAKOS

Gvildenant filosofinės bei visuomeninės minties raidą Lietuvoje, negalima apeiti ir lietuvių išeivių, tame tarpe buržuazinių emigrantų, filosofinių pažiūrų. Norint geriau jas suprasti, reikia bent trumpai panagrinėti šių pažiūrų susiformavimo socialines prielaidas ir idėjines ištakas.

Lietuvių buržuazinių emigrantų filosofinių pažiūrų socialines prielaidas sudaro pirmiausia jų klasiniai interesai bei išeivių padėtis imperia-listinėse šalyse. Tose pažiūrose atsispindi buržuazinės visuomenės krizė.

Naujoji (politinė) lietuvių emigracija, atsiradusi po antrojo pasaulinio karo, nėra vienalytė. Į Vakarus pateko ne tiktai fašistų talkininkai. Gimtąją žemę paliko dalis žmonių, įbaugintų fašistinės propagandos šmeižtų apie tariamai gresiantį „bolševikų terorą“. Nemaža Lietuvos gyventojų hitlerininkai prievarta išgabeno į Vokietiją, kurie dėl buržuazinių nacionalistų intrigų ar kitų priežasčių pasiliko Vakaruose. Tokiais keliais į Vakarus pateko nemaža Lietuvos inteligentų, jų tarpe kai kurie filosofai.

Vienas žymiausių filosofų lietuvių buržuazinėje emigracijoje yra Antanas Maceina (gimęs 1908 m. Bagrėno km., buv. Aluntos valsčiuje, Marijampolės apskrityje). 1940 metais, Lietuvos liaudžiai atkuriant Tarybų valdžią, A. Maceina, dirbęs Kauno universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto privatdocentu, pasitraukė į Vokietiją. Kaip matyti iš K. Škirpos laiško L. Šimučiui, A. Maceina Vokietijoje buvo įtrauktas į antitarybinio lietuvių aktyvistų fronto veiklą¹. Fašistinės okupacijos metu dirbo Kauno universiteto Filosofijos fakulteto docentu, profesorium ir pagaliau dekanu. Bėgant fašistams, vėl pasitraukė į Vakarus ir apsigyveno Vakarų Vokietijoje.

Pabėgusiems į Vakarus lietuvių buržuaziniams inteligentams, norintiems tęsti savo intelektualinę veiklą, nelieka nieko kito, kaip dirbti pagal imperialistinių valstybių, privačių kompanijų ar reakcingų organizacijų užsakymus. Dabar A. Maceina dirba Münsterio universitete (VFR). Svarbiausias šio filosofo uždavinys — marksizmo kritika.

Kitas svarbus veiksnys, lemiantis jų filosofines pažiūras, yra tam tikra savo tėvynę palikusių žmonių („egzilų“, kaip jie save vadina) pa-

¹ Žr. „Nacionalistų talka hitlerininkams. Archyvinių dokumentų rinkinys“, Vilnius, 1971, p. 17.

saulėjauta, kuria persunkta visa jų kūryba. Jos bruožus bando apibendrinti Pr. Gaidamavičius savo knygoje „Išblokštasis žmogus. Benamio likimo perspektyvos“ (Venta, 1951) ir V. Kavolis — „Nužemintųjų generacija. Egzilo pasaulėjautos eskizai“ (Klivlendas, 1968).

Pr. Gaidamavičius rašo, kad tėvynės netekęs žmogus „pasijunta išmestas iš pasaulio, kurį sukūrė, puoselėjo ir su kuriuo buvo sutapęs“. Tas „išbloškimas“ paliečia jo būties šaknis. „Senoji kasdienybė, buvusi sunki, nepakeliama ir kartais slogi, ima žerėti atminime <...>. Juo toji prarastoji tikrovė labiau tolsta, juo daugiau žmogus siekia jos. Jis laikosi įsikabinęs, bent tuo būdu norėdamas užpildyti susidariusią tuštumą. Iš to prarastos tėvynės idealizavimas ir įsikasimas savyje, apsi-ribojant nuo naujos tikrovės“².

Sios aplinkybės yra maitinamoji terpė antikomunistinėms teorijoms ir idealistinėms filosofinėms koncepcijoms. Idealistinės filosofijos abstrakčių miglos yra tas iliuzinis dvasinis prieglobstis, kuriame slepiasi reakcingieji emigrantai nuo jiems nepalankios realybės.

V. Kavolis knygutėje „Nužemintųjų generacija“ rašo apie emigrantų kartą, kuri brendo, jau nutrūkus tiesioginiam ryšiui su gimtuoju kraštu. V. Kavolis ją vadina „nužemintųjų generacija“ (t. y. netekusių savosios žemės karta). Analizuodamas tos kartos literatūrinę kūrybą, jis daug kalba apie „Istorijos pačios savyje tuštybę, žmogui jos dalinamo skausmo neprasmingumą“³, „žmogaus vienišumą“⁴, „pagrindinę egzilų realybę — beviltiškumą“⁵. Todėl belieka užsidaryti savo vidiniame pasaulyje, susikaupti ties savo egzistencija. V. Kavolis sako, kad „atplėštas nuo žemės, žmogus juo labiau pririštas prie savęs, nes tik jis tėra likęs jo vienintele nuosavybe. Jis negali nuo savęs pabėgti. Savyje — nebūtinai nuo kitų izoliuotame — jis turi atrasti viską, iš savęs viską sukurti, ko žmogui reikia“⁶.

Tai rodo, kad buržuazinių emigrantų, visų pirma jų kūrybinės inteligentijos, socialinė padėtis bei ją atspindinti tam tikra pasaulėjauta sudaro palankią dirvą šiuolaikinės buržuazinės filosofijos, ypač egzistencializmo, idėjoms plisti.

Kokios idėjinės ištakos bei įtakos padarė poveikį A. Maceinos filosofinėms pažiūroms?

Pabrėždamas A. Maceinos formavimąsi religinėje aplinkoje, A. Baltinis „Aiduose“ rašo, kad A. Maceina iš savo gimtojo kaimo, „kuris buvo didžiojo marijonų vienuolyno atošvaitoje, ir Prienų „Žiburio“ gimnazijos, kurioje buvo brendimo amžiuje <...>, į Kauną atsivežė daug patirtinių dorybių ir gilų krikščionišką nusiteikimą“⁷.

² Pr. Gaidamavičius, *Išblokštasis žmogus. Benamio likimo perspektyvos*, Venta, 1951, p. 155—156.

³ V. Kavolis, *Nužemintųjų generacija. Egzilo pasaulėjautos eskizai*, Klivlendas, 1968, p. 20.

⁴ Ten pat, p. 21.

⁵ Ten pat, p. 74.

⁶ Ten pat, p. 13.

⁷ A. Baltinis, *Antano Maceinos įnašas į mūsų kultūrą* — „Aidai“, 1968, Nr. 1, p. 2.

Prieš vykdamas į Kauną, 1924–1928 metais A. Maceina mokėsi Vilkaviškio kunigų seminarijoje. Kaip jis rašo, seminarijoje mokykliniškai dėstyta scholastika buvo jį beveik atgrasiusi nuo filosofijos. Todėl 1928 m. įstojęs į Kauno universitetą, A. Maceina pasirinko lietuvių ir vokiečių literatūros specialybę, o filosofijos, kuria domėjosi nuo gimnazijos laikų, klausė tikrai minimumą. Sekdamas V. Mykoliaičiu-Putinu, pradėjo rašyti eilėraščius. Studijų metu juo susidomėjo tuometinis žymus katalikų filosofas S. Šalkauskis, kuris drauge su P. Kuraičiu prikalbėjo A. Maceiną vykti į užsienį studijuoti filosofijos disciplinų. A. Maceina pasirinko filosofinę pedagogiką — S. Šalkauskio sritį. Kadangi A. Maceinos kūrybinis kelias ėjo nuo poezijos į filosofiją, ši aplinkybė nulėmė jo filosofinių kūrinių kalbos sklandumą ir vaizdingumą.

Kauno universitete A. Maceina susidūrė su savotiška Rytų ir Vakarų idealistinių filosofinių srovių sąveika. Senesnieji buržuaziniai Lietuvos filosofai mokėsi carinės Rusijos universitetuose ir Vakarų šalyse, daugiausia katalikiškuose Liuveno ir Friburgo universitetuose. Rusijos aukštosiose mokyklose juos veikė pirmiausia V. Solovjovo idealizmas, o per jį — platonizmo ir augustinizmo idėjos. Tie, kas studijavo Vakaruose, įsisavino daugiausia neotomizmą, oficialią katalikų bažnyčios teologinę ir filosofinę doktriną. V. Solovjovo pažiūras daugiausia populiarino V. Šilkarskis. Tuo tarpu P. Kuraitis, Kauno universiteto Teologijos-filosofijos fakultete dėstęs pagrindines filosofines disciplinas, iš Liuveno universiteto į Kauną perkėlė Mersjė krypties neotomizmą, kuriam liko nuosekliai ištikimas.

A. Jakštas-Dambrauskas buvo karštas šalininkas tomizmo sintezės su V. Solovjovo ir lenkų filosofo Hione-Vronskio pažiūromis. Būtent šia linkme jis kreipė savo globotinį S. Šalkauskį, kuris toliau vystė Vakarų ir Rytų kultūrų sintezės idėją. Iš tikrųjų tai reiškė Vakarų ir Rytų idealizmo sąjungą kovoje prieš pergalingai plintančią materialistinę pasaulėžiūrą. Vakarų ir Rytų kultūros bei filosofijos sintezės idėją (S. Šalkauskio įtakoje) savo ruožtu perėmė A. Maceina.

Baigęs Kauno universitetą, A. Maceina filosofiją studijavo Liuvene, Friburge (Šveicarijoje), Štrasburge ir Briuselyje. Be abejo, ten jis susipažino visų pirma su tomizmu ir kitomis šiuolaikinės buržuazinės filosofijos srovėmis (vertybių filosofija, egzistencializmu). Tačiau S. Šalkauskio, o per jį ir V. Solovjovo, įtaka A. Maceinai liko neišdildoma. Jis pats prisipažįsta, kad „Šalkauskis (o per jį Solovjovas), buvo mano tikrasis mokytojas filosofijos srityje“, kad visos ligi šiol parašytos knygos „yra daugiau ar mažiau Solovjovo įtakoje, atėjusioje man per Šalkauskį“. Tiesa, jis toliau nurodo, kad, išiskaičius į Solovjovą originalo kalbą, jo įtaka stipriai apibléso, „o reikalas tarti savą žodį apie filosofiją vokiečių studentams atvedė mane, man atrodo, į mane patį“⁸. Tačiau dar reikėsia nemaža laiko, kol jo savos mintys įgys reikalingą pavidalą.

⁸ Antano Maceinos laiškas. — „Draugas“, 1967 m., sausio 28 d.

A. Maceinos pažiūrų evoliuciją lėmė pirmiausia kintančios socialinės bei politinės sąlygos ir tam tikros idėjinės įtakos. Buržuazinėje Lietuvoje A. Maceina rašė pedagogikos, filosofijos ir socialiniais klausimais. Šiuo klausimu parašyti darbai „Socialinis teisingumas“ (Kaunas, 1938) ir „Buržuazijos žlugimas“ (Kaunas, 1940) tuometinėmis sąlygomis buvo labai moderniški ir sukėlė nemažą ginčų. Žinoma, A. Maceina rašė šias knygas, būdamas katalikų bažnyčios oficialios socialinės doktrinos pozicijose. Tačiau vietomis aštriai (kad ir demagoginiais sumetimais) kritikavo kai kuriuos kapitalizmo bruožus.

Emigracijoje A. Maceina nutolo nuo tokių problemų. Tai lėmė jau minėtosios socialinės ir politinės emigrantų sąlygos. Tačiau A. Jakšto-Dambrausko ir S. Šalkauskio idėją apie Vakarų ir Rytų kultūrų sintezę tęsia toliau. Greta Vakarų filosofų, jis remiasi ne tik V. Solovjovo, bet ir N. Berdiajevo bei kitų rusų idealistų idėjomis. O siužetus savo darbams dažnai ima iš rusų rašytojo F. Dostojevskio kūrybos.

Emigracijoje rašytuose A. Maceinos veikaluose vyrauja religinė filosofija, kartais susiliejanti su teologija. Ir šioje srityje jis puoselėja Vakarų ir Rytų sintezės idėją, kuri susijusi su ekumenizmo sąjūdžiu, ypač su pastangomis suartinti katalikybę ir pravoslavybę. Apie tai byloja A. Maceinos knyga „Dievo avinėlis“ (Putnam, 1966), kurioje jis nagrinėja Kristų Rytų bažnyčios liturgijos šviesoje.

Iš įvairių šiuolaikinės Vakarų buržuazinės filosofijos srovių A. Maceinai didžiausią poveikį daro egzistencializmas. Tai nulemia tėvynės netekusių buržuazinių emigrantų padėtis, jų pasaulėjauta. A. Maceina daug vietos skiria žmogaus problemoms, kurias sprendžiant dažnai pasireiškia egzistencialistinės pasaulėžiūros įtaka. A. Baltinis, rašydamas apie A. Maceiną, egzistencializmą vadina vienu iš didžiausių minties laimėjimų mūsų laikais, „teologija be Dievo“. Žinoma, A. Maceina negali sutikti su tokia teologija. Todėl jis parašė knygą „Jobo drama. Žmogiškosios būties apmąstymas“ (Šveinfurtas, 1950), kurioje išdėsto teistinio egzistencializmo pagrindus. Kenčiančio žmogaus egzistencijoje A. Maceina ieško transcendencijos, dievo.

A. Maceinos filosofinės pažiūros formavosi gana sudėtingomis aplinkybėmis. Tų pažiūrų pobūdį sąlygojo ne tik buržuazinės Lietuvos socialiniai veiksniai, bet ir lietuvių buržuazinių emigrantų klasiniai interesai, jų padėtis imperialistinėse šalyse, tėvynę praradusių žmonių pasaulėjauta. Šiose pažiūrose susikryžiuoja rusų ir Vakarų Europos idealistinių filosofų įtakos, pasireiškia stiprus šiuolaikinės buržuazinės filosofijos poveikis. A. Maceinos ir kitų lietuvių buržuazinių emigrantų filosofų darbai panaudojami reakcinei antikomunizmo ideologijai pagrįsti. Tačiau šie darbai neretai pakyla virš primityvių ir grubių daugelio buržuazinių nacionalistų šmeižtų prieš Tarybų Lietuvą iki šiuolaikinės buržuazinės idealistinės filosofijos lygio. Lietuvių buržuazinių emigrantų filosofinių pažiūrų analizė yra būtina argumentuotai antikomunizmo kritikai, Lietuvos filosofinės bei visuomeninės minties raidos istorijai ir šiuolaikinės buržuazinės filosofijos nagrinėjimui.